

Fot. Kancelaria Sejmu

„Odszedł naprawdę piękny człowiek...” Profesor dr hab. Waldemar Paruch (15 września 1964 – 8 maja 2022)

W dniu 8 maja 2022 r. szybko rozniosła się wieść o odejściu Profesora Waldemara Parucha. Dla wielu informacja ta była dużym zaskoczeniem. Choć sam fakt postępującej niedyspozycji Profesora był trudny do ukrycia – pozostawał bądź co bądź osobą publiczną, często występującą w środkach masowego przekazu – to wizerunek płynący głównie z mediów elektronicznych nie odzwierciedlał zmagań z chorobą. Również ostatni obraz – zdjęcie z okazji uroczystego wręczenia przez premiera Mateusza Morawieckiego Krzyża Komandorskiego z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski – nie dawał powodu do niepokoju. Znany z wrodzonej elegancji Profesor jak zwykle wystąpił w garniturze i tylko oko wprawnego obserwatora było w stanie dostrzec, że dekoracja odbywała się w pomieszczeniach szpitala. Nawet hospitalizowany nie zwalniał tempa pracy: z sali szpitalnej prowadził zdalnie zajęcia ze studentami, kontaktował się z politykami, udzielał się medialnie[1], prowadził naukowe analizy i dysputy... Odszedł, tak jak żył, ciężko pracując i się nie oszczędzając...

[1] *Vide inter alia* ostatni wywiad Profesora dla portalu wPolityce.pl, <https://wpolityce.pl/polityka/595996-prof-paruch-dla-sieci-nie-jestesmy-juz-przystawka>, dostęp 29 V 2022.

I. Syn ziemi lubelskiej

Pierwsze lata życia Waldemara Parucha stanowią potwierdzenie Jego silnych związków z Lublinem i ziemią lubelską, o czym kilkakrotnie wspominano w trakcie pogrzebu[2]. Profesor przyszedł na świat 15 września 1964 r. w mieście unii Rzeczypospolitej z Litwą. Pierwszym etapem Jego edukacji była Szkoła Podstawowa im. Polskich Olimpijczyków w rodzinnym Miłocinie, kolejnym VII Liceum Ogólnokształcące im. Marii Konopnickiej w Lublinie. Osobą, która na tym etapie miała wywrzeć decydujący wpływ na wybór ścieżki życiowej późniejszego szefa Centrum Analiz Strategicznych, był nauczyciel historii Józef Juszczyński[3].

Następnym, niejako naturalnym krokiem, pozostawał wybór uczelni lubelskiej. W przypadku Waldemara Parucha alternatywa: podjęcie studiów na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej czy na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim została rozstrzygnięta na korzyść pierwszej z wymienionych placówek. Po zdaniu matury w 1983 r. skierował się ku Wydziałowi Humanistycznemu UMCS, gdzie rozpoczął studia na kierunku historia (ukończył je w 1988 r.). Po skończeniu drugiego roku studiów historycznych podjął decyzję, która wpłynęła na Jego późniejszą ścieżkę kariery. W 1985 r. rozpoczął – równolegle do edukacji historycznej – studia na Wydziale Politologii UMCS. W czasie edukacji akademickiej Waldemara Parucha wykuty został Jego znak rozpoznawczy w postaci zdolności oparcia analizy politologicznej na perfekcyjnej argumentacji historycznej. Z czasem do tej umiejętności doszedł jeszcze jeden charakteryzujący Go element, tj. traktowanie historii jako wiedzy pewnej, pozwalającej politologowi (przy wykorzystywaniu warsztatu politologicznego w połączeniu z wiedzą socjologiczną i ekonomiczną) tworzyć prognozy i analizy znajdujące zastosowanie w pragmatyce politycznej[4].

Czasy studiów to również okres intensywnej działalności społecznej i pierwszych kroków w lokalnej polityce. Jak wspominał prof. Bogumił Szmulik, dziś dyrektor Instytutu De Republica, a w przeszłości kolega Waldemara Parucha ze studiów na UMCS: „tak jak ja, Waldek pochodził ze środowiska wiejskiego. Swoją polityczną działalność rozpoczął od ruchu ludowego. Gdy się poznaliśmy, był z nim już bardzo związany"[5]. Po przeobrażeniach politycznych przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w. Waldemar Paruch zbliżył się do obozu solidarnościowego i podjął współpracę z lokalnymi komórkami i poszczególnymi działaczami regionu.

---

[2] Dr hab. Marzena Górecka, prof. KUL, w trakcie pogrzebu Profesora Waldemara Parucha, odnosząc się do Jego korzeni, stwierdziła m.in.: „Wyszedłeś z naszej wiejskiej społeczności, z chłopskiej czteroosobowej rodziny, która po założeniu własnego gospodarstwa codzienną ciężką pracą zarabiała na chleb powszedni, na twoją – i twojej siostry – wyższą edukację. Nigdy nie wstydziłeś się swoich korzeni i nigdy o nich nie zapomniałeś...", <https://www.lublin.uw.gov.pl/aktualnosci/ostatnie-pożegnanie-śp-prof-waldemara-parucha>, dostęp 29 V 2022.

[3] <https://www.gazetapolska.pl/27769-patriota-calym-sercem-oddany-rzeczypospolitej-odszedl-prof-waldemar-paruch>, dostęp 26 V 2022.

[4] M. Pawlak, *Profesor Waldemar Paruch. Człowiek, który przewidział wojnę*, <https://niezalezna.pl/443652-profesor-waldemar-paruch-czlowiek-ktory-przewidzial-wojne>, dostęp 26 V 2022.

[5] *Ibidem*.

W tym czasie budował swoją pozycję naukową w Zakładzie Myśli Politycznej UMCS kierowanym przez prof. Jana Jachymka, szybko zyskując krajową rozpoznawalność i stając się jedną z twarzy lubelskiej politologii.

II. Naukowiec

Biorąc pod uwagę środowisko naukowe, w jakim przyszło funkcjonować Waldemarowi Paruchowi, można zaryzykować tezę, że dokonany przez Niego wybór specjalności wynikał z potrzeby zagospodarowania pewnej luki badawczej, powstałej wewnątrz zespołu politologów z UMCS. W tym czasie w Zakładzie Myśli Politycznej, oprócz kierownika prof. Jana Jachymka – wybitnego znawcy dziejów polskiego ruchu ludowego – funkcjonowali m.in.: specjalizująca się w myśli politycznej ruchu robotniczego i ludowego prof. Alicja Wójcik, jedna z najlepszych polskich znawczyń problematyki narodowej prof. Ewa Maj czy niedościgniony ekspert w kwestii dziejów i myśli ruchu komunistycznego prof. Krystyna Trembicka[6]. W Zakładzie Myśli Politycznej UMCS w tym czasie wyraźnie brakowało kogoś, kto udźwignąłby ciężar szerokiego spektrum badań nad nurtem piłsudczykowskim. Niszę tę szybko wypełnił Waldemar Paruch. W krótkim czasie doprowadził do tego, że Jego nazwisko jako faktycznego eksperta wymieniane było w jednym rzędzie obok tak znamienitych znawców myśli politycznej Pierwszego Marszałka Polski i jego obozu, jak profesorowie Andrzej Chojnowski, Janusz Faryś, Marek Kornat, Jacek M. Majchrowski, Tomasz Nałęcz, Włodzimierz Suleja czy Mariusz Wołos.

Pierwszą udaną próbą zaznaczenia swej pozycji na naukowej mapie Polski była monografia pt. *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939)*[7]. Wydana w 1997 r. publikacja przez niektórych uważana była za rozprawę habilitacyjną Waldemara Parucha. W środowisku z niedowierzaniem przyjmowano, że jest to (tylko) praca doktorska, a jej Autor pracuje nad dziełem znacznie większym. Zanim pojawiło się pierwsze *opus magnum*, lubelski badacz dawał próbkę swych nieprzeciętnych dokonań i umiejętności, publikując drobniejsze wypowiedzi i redagując (bądź współredagując) pozycje, które na trwałe wpisały się do kanonu literatury historyczno-politologicznej. Do takich należała m.in. wydana w 2001 r. monografia pt. *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939* (współredaktor prof. Jan Jachymek)[8], o której prof. Alicja Wójcik napisała: „prezentuje stanowisko głównych nurtów politycznych w oparciu o wyodrębniony zespół kategorii uznanych za podstawowe dla poznania istoty myśli politycznej

[6] M.J. Willaume, *Lubelski ośrodek badań historii najnowszej w ostatnim dwudziestoleciu*, „Dzieje Najnowsze” 2010, nr 2, s. 20.

[7] W. Paruch, *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939)*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1997.

[8] *Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.

tego okresu"[9]. Dopełnieniem tej publikacji pozostawały: praca zbiorowa pt. *Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*[10], również wydana w 2001 r. (i również przy współredakcji prof. Jana Jachymka), oraz zaprezentowany drukiem w 2002 r. zbiór pt. *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*[11] (zredagowany wspólnie z prof. Krystyną Trembicką).

W 2005 r. ukazała się najważniejsza na tym etapie kariery naukowej publikacja Waldemara Parucha. Książka, będąca rozprawą habilitacyjną, stanowiła ukoronowanie Jego prac nad ewolucją ideową otoczenia Wielkiego Marszałka. Ponad osiemsetstronicowa monografia pt. *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*[12] wzbudziła powszechne uznanie. Jeden z jej pierwszych czytelników prof. Jacek M. Majchrowski, pisząc swą opinię wydawniczą, odnosił się przede wszystkim do dokonań Autora, wskazując, że „[Waldemar Paruch – A.A.] jest uznanym badaczem polskiej myśli politycznej specjalizującym się w analizowaniu idei obozu piłsudczykowskiego. Prowadzone przez niego badania cechują się rzetelnością i obiektywizmem. Pozbawione są także, o co w czasach obecnych trudno, konotacji i ocen politycznych. Podjęcie przez autora właśnie myśli piłsudczykowskiej dało gwarancję powstania rzetelnej książki. Temat pracy wybrany został bardzo trafnie. Jak dotąd poglądy formacji piłsudczykowskiej nie zostały zaprezentowane w sposób syntetyczny, jako całościowa myśl obozu politycznego do pewnego okresu jednolitego, a następnie rozpadającego się, choć może lepiej użyć powszechnego dla niego terminu – będącego w dekompozycji. Konieczność opracowania całościowego owej myśli [...] jest więc oczywista i książka poświęcona temu zagadnieniu wypełnia niewątpliwą lukę w literaturze przedmiotu. Mamy więc pełną świadomość trafności wyboru tematu oraz osoby, która ów temat podjęła"[13]. Daniel Piotrowski recenzujący tę publikację już po jej upublicznieniu stawiał quasi-retoryczne, zasadne pytanie: „czy po tak dogłębnym studium istnieje nadal przestrzeń do nowych analiz myśli politycznej piłsudczyków?". Dokonując oceny samej publikacji, pisał wprost: „na uwagę zasługuje – oprócz skrupulatnie przeprowadzonych badań heurystycznych – gruntowne wykorzystanie literatury naukowej oraz szczegółowe eksplorowanie bazy źródłowej w postaci materiałów archiwalnych, enuncjacji programowych, opublikowanych dokumentów, wystąpień publicznych, wspomnień, pamiętników, listów, wydawnictw zwartych i publicystyki politycznej. Zostało to sumiennie udokumentowane nie tylko w licznych i wzorowo skonstruowanych przypisach, ale także w imponującej,

[9] A. Wójcik, *Stan badań nad polską myślą polityczną w okresie 1864–1939*, „Polityka i Społeczeństwo" 2004, nr 1, s. 84.

[10] *Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. J. Jachymek, W. Paruch, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.

[11] *Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku*, red. W. Paruch, K. Trembicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002.

[12] W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.

[13] J.M. Majchrowski, *Recenzja*, [w:] W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.

czytelnie zestawionej bibliografii, zamieszczonej na 95 stronach tekstu, [...] wyrazista i koherentna konstrukcja, składająca się z sześciu rozdziałów i licznych podrozdziałów, stanowi odzwierciedlenie kategorii myśli politycznej uznanych przez obóz piłsudczykowski za najważniejsze. [...] dzięki zastosowaniu metod analizy politologicznej autor udowodnił stereotypowe uproszczenie głoszone przez wielu historyków, że nie istniał piłsudczykowski system poglądów, co miałoby warunkować możliwość badania jedynie działania politycznego, podejmowanego przez piłsudczyków i ich przywódcę”[14]. Monografia dotycząca dziejów myśli piłsudczykowskiej stała się wzorem i metodologicznym punktem odniesienia dla badaczy podejmujących tematykę nie tylko związaną z dziejami formacji rządzącej Polską w latach 1926–1939. Jak spuentował to pięć lat później prof. Mariusz Wołos: „Trudno zajmować się poważnie historią myśli politycznej pierwszej połowy minionego stulecia czy też dziejami środowiska piłsudczykowskiego bez znajomości ustaleń Autora”[15].

Po uzyskaniu stopnia doktora habilitowanego Waldemar Paruch wciąż eksplorował tematykę myśli obozu piłsudczykowskiego, łącząc ją z analizą porównawczą i badaniami nad istotą reżimów niedemokratycznych i autorytaryzmu, idąc jednak wyraźnie w kierunku opracowań metodologiczno-konceptualnych. Przywoływany tu prof. Mariusz Wołos wskazywał na Profesora jako należącego do „tej grupy uczonych, którzy przyczynili się do usamodzielnienia politologii w obszarze nauk humanistycznych i społecznych. [Waldemar Paruch – A.A.] jest znanym i cenionym w Polsce teoretykiem metodologii. Nie bez racji podnosi w swym dorobku autorstwo zmodernizowanej definicji myśli politycznej jako przedmiotu badań politologicznych. Promuje politologię daleką od opisu wydarzeń, z solidną podbudową teoretyczną”[16]. Profesor w swych zainteresowaniach badawczych coraz bardziej podążał w kierunku diagnozy i prognozowania politycznego oraz analizy uwarunkowań i mechanizmów rządzących polską polityką zagraniczną. Doceniając tę ewolucję, prof. Tadeusz Godlewski wskazał, że „Waldemar Paruch wyznacza sobie cele zwrócone na nowe uwarunkowania zewnętrzne wynikające z integracji Europy i polskiego w niej udziału oraz różne aspekty globalizacji. Jednocześnie doceniane są i wręcz akcentowane tradycyjne aspekty geopolityczne i antecedencje współczesnej polskiej polityki zagranicznej, co można uznać za dyskusyjne w niektórych interpretacjach. Wynika to, jak sądzę, z uznania za centralną kwestię suwerenności państwowej Rzeczypospolitej, jak i innych państw w regionie Europy Środkowej i Wschodniej, mimo jej zmienionej charakterystyki w nowych realiach zewnętrznych”[17]. W tym okresie transformacji kierunków Jego dociekań ze szczególnym zainteresowaniem – oprócz licznych artykułów publikowanych na łamach periodyków naukowych – spotkały się współredagowane przezeń prace: dwie wydane w 2007 r. wspólnie z prof. Krystyną Trembicką, tj. *Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna*

[14] D. Piotrowski, [rec.] W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*, „Świat Idei i Polityki” 2005, t. 5, s. 232–234.

[15] <https://www.ck.gov.pl/promotion/id/2661/type/k.html>, dostęp 29 V 2022.

[16] *Ibidem*.

[17] *Ibidem*.

w polskiej myśli politycznej w pierwszej połowie XX wieku[18] i *Niepodległość. Zależność. Suwerenność. Problematyka zagraniczna w najnowszej polskiej myśli politycznej*[19], oraz dwie wydane w latach 2010 i 2011, których współredaktorami byli profesorowie Tomasz Koziełło i Przemysław Maj, czyli *Adaptacja – reforma – stabilizacja. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*[20] i *Cechy – procesy – przebudowa. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*.[21] W latach 2012–2013 koordynował wydanie monumentalnego czterotomowego dzieła pod wspólnym tytułem *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*. Celem projektu było usystematyzowanie i przedstawienie wiedzy na temat przeszłości, teraźniejszości i perspektyw narodów bałkańskich, Ukrainy i Białorusi, Rosji oraz Armenii, Azerbejdżanu i Gruzji. W przedsięwzięciu tym oprócz narzucenia własnej linii programowej Profesor podjął trud redakcji tomu II, poświęconego Ukrainie i Białorusi[22].

Dokonując oceny ówczesnego dorobku Waldemara Parucha, Rada Wydziału Politologii UMCS decyzją z dnia 18 września 2014 r. wydała postanowienie o wszczęciu postępowania o nadanie ówczesnemu profesorowi nadzwyczajnemu tytułu profesora nauk społecznych. Do sformułowania rekomendacji Centralna Komisja ds. Stopni i Tytułów wyznaczyła profesorów Włodzimierza Bernackiego, Tadeusza Godlewskiego, Mirosława Dymarskiego, Andrzeja Wojtasa i Mariusza Wołosa. Konkluzje sporządzonych wówczas recenzji dowodzą, że żaden z wymienionych profesorów nie miał najmniejszej wątpliwości co do sformułowania pozytywnej opinii. Jeden z oceniających, prof. Andrzej Wojtas, podkreślając osiągnięcie przez Profesora doskonałości naukowej, stwierdził wprost: „zbyt mało dyscypliny i dbałości o tekst wykazał autor [Waldemar Paruch – A.A.] tylko w autoreferacie, kiedy pisze o własnych dokonaniach"[23]. Uwieńczeniem ówczesnej działalności stało się więc uzyskanie przez Waldemara Parucha tytułu profesora nauk społecznych.

---

[18] *Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna w polskiej myśli politycznej w pierwszej połowie XX wieku*, red. W. Paruch, K. Trembicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007.

[19] *Niepodległość. Zależność. Suwerenność. Problematyka zagraniczna w najnowszej polskiej myśli politycznej*, red. W. Paruch, K. Trembicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007.

[20] *Adaptacja – reforma – stabilizacja. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Koziełło, P. Maj, W. Paruch, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010.

[21] *Cechy – procesy – przebudowa. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych*, red. T. Koziełło, P. Maj, W. Paruch, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011.

[22] *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. W. Paruch, A. Mironowicz, T. Wicha, t. 1: *Bałkany. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, red. M. Podolak, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013; *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. W. Paruch, A. Mironowicz, T. Wicha, t. 2: *Ukraina i Białoruś. Przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją*, red. W. Paruch, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013; *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. W. Paruch, A. Mironowicz, T. Wicha, t. 3: *Rosja*, red. A. Mironowicz, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013; *Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich*, red. W. Paruch, A. Mironowicz, T. Wicha, t. 4: *Armenia, Azerbejdżan, Gruzja – przeszłość i teraźniejszość*, red. M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.

[23] <https://www.ck.gov.pl/promotion/id/2661/type/k.html>, dostęp 29 V 2022.

Po uzyskaniu tytułu profesora bynajmniej nie zwolnił tempa pracy naukowej. Świadectwem tego pozostają liczne artykuły opublikowane po 2015 r. oraz kolejne, redagowane przez niego monografie wieloautorskie. Do najważniejszych należy zaliczyć: *Chrześcijaństwo w dziejach Polski i Polaków 966–2016* (2018)[24]; *Niepodległość. Suwerenność. Podmiotowość. Polskie projekty polityczne 1918–2018* (2019)[25]; *Sojusz Północnoatlantycki w środowisku niepewności i zmiany*. *Dwadzieścia lat członkostwa Polski* (2020)[26], wydane nakładem Wydawnictwa Sejmowego. Równolegle Waldemar Paruch rozpoczął pracę nad swym – jak się miało okazać – ostatnim wielkim dziełem, pt. *Realizm i wartości. Prawo i Sprawiedliwość o polityce zagranicznej*[27]. Pierwszym oceniającym tę pozycję był recenzent wydawniczy prof. Przemysław Żurawski vel Grajewski, który dokonania Autora skonkludował w sposób następujący: „Monografia Pana Profesora Waldemara Parucha ma charakter nowatorski – dotyczy tematyki nieobecnej dotąd w polskiej literaturze naukowej. Zawarty w niej wykład jest jasny, a tezy i wnioski udokumentowane i systematycznie podane. Baza źródłowa i wykorzystana literatura przedmiotu imponujące, weryfikacja – niekiedy z konkluzją krytyczną tez innych badaczy – dokonana została w sposób rzetelny i przekonujący”[28]. Niemal pięćsetstronicowe dzieło doczekało się w 2021 r. wydania przez Instytut Europy Środkowej. Podobnie jak rozprawa habilitacyjna Profesora przez długie lata pozostanie zapewne metodologicznym wyznacznikiem i drogowskazem, jak odczytywać i interpretować ślady i świadectwa współczesnej myśli politycznej.

Oprócz twórczości własnej Waldemar Paruch aktywnie uczestniczył w naukowych pracach kolegialnych. Pełnił funkcję redaktora w siedmiu periodykach naukowych, w tym w dwóch – „Przeglądzie Sejmowym” oraz „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio M – Balcaniensis et Carpathiensis” – redaktora naczelnego. Zasiadał w licznych komitetach naukowych stowarzyszeń. Od 2012 r. pozostawał członkiem i przewodniczącym lubelskich struktur Akademickiego Klubu Obywatelskiego im. Prezydenta Lecha Kaczyńskiego. Trudno wymienić liczne konferencje naukowe, gdzie dzielił się swymi dokonaniami, formułował tezy, cząstkowe ustalenia czy też prowadził – nieraz bardzo intensywne i zażarte – polemiki z oponentami, których w świecie naukowym nie brakowało. Nie może zatem dziwić opinia prof. Mirosława Dymarskiego sformułowana przy okazji oceny dorobku Profesora, że „niewątpliwymi cechami wyróżniającymi osobę Waldemara Parucha w środowisku akademickim

[24] *Chrześcijaństwo w dziejach Polski i Polaków 966–2016*, red. W. Paruch, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2018.

[25] *Niepodległość. Suwerenność. Podmiotowość. Polskie projekty polityczne 1918–2018*, red. W. Paruch, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2019.

[26] *Sojusz Północnoatlantycki w środowisku niepewności i zmiany. Dwadzieścia lat członkostwa Polski*, red. W. Paruch, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2020.

[27] W. Paruch, *Realizm i wartości. Prawo i Sprawiedliwość o polityce zagranicznej*, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2021.

[28] Instytut Europy Środkowej, Recenzja wydawnicza Przemysława Żurawskiego vel Grajewskiego z 10 sierpnia 2020 roku.

jest niezwykła aktywność badawcza i organizacyjna oraz pracowitość. Potwierdza to przede wszystkim całość publikacji zgromadzonych w Jego dorobku. W sensie ilościowym jest to dorobek niezwykle pokaźny, a do tego różnorodny"[29].

III. Dydaktyk

Jak większość naukowców zatrudnionych na polskich uniwersytetach, również Waldemar Paruch miał swój wkład w dydaktykę akademicką. Tak jak wspomniano, od czasów studenckich związany był z Wydziałem Politologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. W 2010 r. zainicjował powstanie i został pierwszym kierownikiem Zakładu Teorii i Metodologii Politologii (od 2019 r. Zakładu Teorii i Metodologii Nauk o Polityce i Administracji). Profesor przez kilka lat pozostawał również związany z Uniwersytetem Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy oraz uczelniami Podkarpacia – Uniwersytetem Rzeszowskim i Politechniką Rzeszowską. Zarówno na UMCS, jak i na Politechnice kierował projektami mającymi na celu wzrost kompetencji kadry dydaktycznej i podniesienie poziomu kształcenia. Na Uniwersytecie Rzeszowskim oraz na swej macierzystej uczelni inicjował także powstanie nowych kierunków studiów. W latach 2009–2011 pozostawał przewodniczącym Rady Naukowej Centrum Europy Wschodniej UMCS. W trakcie swej z górą trzydziestoletniej działalności dydaktycznej wypromował ponad 200 prac licencjackich i magisterskich. Był również cenionym promotorem i recenzentem w przewodach doktorskich i habilitacyjnych oraz opiniodawcą w kilku postępowaniach o nadanie tytułu profesora.

IV. Politolog – polityk

W trakcie pogrzebu premier Mateusz Morawiecki zauważył, że Profesor „wierzył, że Polska jest jedna i naród polski powinien też być zjednoczony wokół polskiej racji stanu. Właśnie dlatego opuścił bezpieczną świątynię nauki, by walczyć na polu polityki"[30]. W przypadku Waldemara Parucha można zaryzykować tezę, iż pryncypia przyświecające Mu w działalności naukowej utorowały Jego drogę do polityki. Jednym z wielu filarów aktywności naukowej Profesora było dążenie do ukazania prawdy. Z tego rudymentu wynikał też Jego sprzeciw wobec narzucania przez polityków często jednostronnego przekazu, zarazem kształtującego powszechne przekonania w oderwaniu od wiedzy i ustaleń naukowców, jak i nacechowanego brakiem merytoryczności w debacie publicznej. Początkowe działania Profesora w polityce w charakterze doradcy parlamentarzystów Marka Kuchcińskiego i Grażyny Gęsickiej przypadły na pierwszą dekadę XX w. Partycypacja ta

[29] <https://www.ck.gov.pl/promotion/id/2661/type/k.html>, dostęp 29 V 2022.

[30] <https://radio.lublin.pl/2022/05/mateusz-morawiecki-prof-paruch-byl-idealista-ktory-nie-fantazjowal/>, dostęp 31 V 2022.

ograniczała się pierwotnie do udziału w opracowaniu strategii rozwoju Podkarpacia. Z czasem aktywność Profesora rozszerzyła się na przestrzeń polityki międzynarodowej. Podkarpacie, na którego terenie stykają się granice Polski, Słowacji i Ukrainy, wydawało się naturalnym miejscem, gdzie można było tworzyć zręby tzw. polityki karpackiej. Doświadczenia te Waldemar Paruch wykorzystał zresztą po 2015 r., kiedy jako szef doradców marszałka Sejmu Marka Kuchcińskiego miał wpływ na kształtowanie dyplomacji parlamentarnej oraz gdy współtworzył program i pozostawał uczestnikiem konferencji „Europa Karpat”, organizowanych w ramach corocznego Forum Ekonomicznego w Krynicy, a potem w Karpaczu.

W trakcie pogrzebu prezes PiS Jarosław Kaczyński stwierdził m.in.: „był z nami, kiedy odnosiliśmy sukcesy, i był z nami wtedy, kiedy przegrywaliśmy, kiedy byliśmy w trudnej sytuacji, bardzo mocno atakowani, niszczeni, kiedy ta przewaga drugiej strony była, można powiedzieć, egzekwowana z całą siłą i to też musimy sobie bardzo cenić i zawsze będziemy pamiętać jego i tych wszystkich, którzy towarzyszyli nam w trudnych czasach”[31]. Gwoli prawdy historycznej należy stwierdzić, że było zupełnie odwrotnie. Otwarte i pełne zaangażowanie się Waldemara Parucha w działalność polityczną zaczęło się właśnie w czasach trudnych dla Prawa i Sprawiedliwości, na długo zanim formacja i Profesor osobiście odnieśli w końcu sukcesy. Jak wspominał premier Mateusz Morawiecki: „Profesor Paruch był niepokorny i jak wielu wybitnych ludzi nie ulegał modom, nie ulegał trendom, budował własne koncepcje, takie, które miały poszukiwać najlepszych ścieżek rozwoju dla naszej ojczyzny. Dołączył do korowodu niepokornych, którzy w historii naszej ojczyzny zasłużyli się jej ogromnie”[32]. Z właściwym sobie nonkonformizmem przyjął w 2011 r. propozycję startu z list partii w wyborach do parlamentu. Większą rozpoznawalność wśród polityków związanych z Jarosławem Kaczyńskim przyniosło Profesorowi zaangażowanie w tworzenie strategii partii i udział w Konferencjach Smoleńskich, poświęconych wszechstronnemu omówieniu aspektów katastrofy z 10 kwietnia 2010 r. (w trakcie II i III Konferencji jako członek komitetu naukowego[33]). W 2014 r. został członkiem Rady Programowej Prawa i Sprawiedliwości[34]. Wówczas zaczął opracowywać koncepcje służebności życia politycznego wobec państwa i społeczeństwa. Fakt, że inspirował się w tym względzie procesem budowy państwa polskiego w okresie niepodległości, nie umykał komentatorom życia politycznego, choć ci skrajnie nieprzychylni Profesorowi (względnie niepodzielający Jego zapatrywań światopoglądowych) wykorzystywali to

[31] <http://300polityka.pl/live/2022/05/16/pjk-wspomina-prof-parucha-byl-z-nami-kiedy-odnosilismy-sukcesy-i-wtedy-kiedy-bylismy-niszczeni-kiedy-przewaga-drugiej-strony-byla-egzekwowana-z-cala-sila>, dostęp 29 V 2022.

[32] <https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=3D522052E8E3CBA7C1258844004BE3C9&symbol=M_WYDARZENIA_KOMUNIKAT>, dostęp 29 V 2022.

[33] <http://konferencjasmolenska.pl/komitety/kn2.pdf>; <http://konferencjasmolenska.pl/komitety/kn3.pdf>, dostęp 29 V 2022.

[34] <https://web.archive.org/web/20190712210828/http://old.pis.org.pl/article.php?id=22716>, dostęp 29 V 2022.

zazwyczaj do dyskredytacji zarówno Jego osobiście, jak i Prawa i Sprawiedliwości[35]. Również w 2014 r. stanął w szranki wyborcze, kandydując z list PiS do Parlamentu Europejskiego.

W 2015 r. Waldemar Paruch miał swój znaczny udział w sukcesie wyborczym Prawa i Sprawiedliwości. Bezpośrednio po elekcji Andrzeja Dudy i powołaniu rządu Beaty Szydło Profesor nie objął pierwszoplanowych stanowisk. Przyjął wówczas propozycję Marka Kuchcińskiego, by przewodniczyć zespołowi doradców marszałka Sejmu, co wielu postronnych uznawało za stanowisko nieodpowiadające kompetencjom i formatowi intelektualnemu Waldemara Parucha. Dla Profesora liczyła się jednak przede wszystkim zdolność nadania polityce nieodzownego Jego zdaniem wymiaru służebności. Jak zauważył premier Mateusz Morawiecki: „miał szczególną predylekcję, szczególną skłonność do myślenia o losie zwykłego człowieka i przekładał ten los zwykłego człowieka na jego potrzeby, na to, co w ojczyźnie naszej musi ulec zmianie, aby ten los był jak najlepszy. Państwo widział jako przestrzeń do budowania wspólnoty"[36]. Według Profesora najważniejszym instrumentem zagospodarowania tej przestrzeni były rozwiązania programowe, których realizację należało zostawić politykom. Doceniał to prezes Jarosław Kaczyński. Żegnając Waldemara Parucha, powiedział: „był dla nas człowiekiem ważnym. Był kimś, kto wspierał nas swoją ogromną wiedzą, ogromną erudycją – jednocześnie swoim zapałem, swoim przeświadczeniem, że można, że mamy szansę, że możemy mimo wielkiej przewagi sił naszych przeciwników zwyciężać i zmieniać Polskę. I wskazywał wielokroć kierunki tej zmiany. Ale wskazywał również drogi do zwycięstwa – drogi działań, działań politycznych, działań właściwych systemowi demokratycznemu, które do tego zwycięstwa, do tego sukcesu prowadzą..."[37]. Tych wskazań i dróg pozostało wiele. Z okresu współdziałania z marszałkiem Markiem Kuchcińskim w pamięci zapisze się wykorzystanie rocznic 1050-lecia chrztu Polski oraz 450. rocznicy Unii Lubelskiej w celu realizowania koncepcji zbliżenia z państwami bałtyckimi, przede wszystkim z Litwą, zaznaczenia roli Polski w przestrzeni środkowoeuropejskiej i rozwoju współpracy państw położonych w Kotlinie Karpackiej. Działania ideotwórcze Profesora przyczyniły się do wypracowania propozycji, które legły u podstaw konkretnych projektów politycznych, takich jak inicjatywa gospodarczej integracji państw Trójmorza oraz powołanie Bukaresztańskiej Dziewiątki. Waldemar Paruch aktywnie uczestniczył w projektach inicjowanych przez Sejm i komisje parlamentarne (przede wszystkim komisję spraw zagranicznych), takich jak konferencje „Europa Karpat" czy szczyty Przewodniczących Parlamentów Państw Europy Środkowej i Wschodniej. W tym okresie był również

---

[35] *Vide inter alia* R. Kalukin, *Prof. Waldemar Paruch. Czołowy strateg PiS*, *narrator dla elektoratu*, „Polityka" 2019, nr 9/3200, s. 20. W opozycji do konkluzji tego autora należy przytoczyć opinię prof. Mieczysława Ryby, który stwierdził, że „Profesor Paruch był człowiekiem pracowitym i błyskotliwym w analizach naukowych. Miał swoje poglądy, umiał ich bronić, był bezwzględnym patriotą".

[36] <https://www.lublin.uw.gov.pl/aktualnosci/ostatnie-pożegnanie-śp-prof-waldemara-parucha>, dostęp 29 V 2022.

[37] *Ibidem*.

pomysłodawcą utworzenia w Lublinie Instytutu Europy Środkowej oraz Muzeum Ziem Wschodnich Dawnej Rzeczypospolitej.

W 2018 r. premier Mateusz Morawiecki powierzył Waldemarowi Paruchowi funkcję pełnomocnika rządu ds. utworzenia i funkcjonowania Centrum Analiz Strategicznych. Profesor został również pierwszym szefem Centrum, którym kierował do grudnia 2019 r. Podsumowując ten etap życia Waldemara Parucha, prezydent Andrzej Duda stwierdził: „utworzenie tego ośrodka było znaczącym impulsem dla rozwijania perspektywicznego myślenia. Po epoce «ciepłej wody w kranie», której charakterystyczną cechą była rezygnacja z wielkich wizji i z wielkich ambicji, polskie państwo odzyskało rozmach i zdobyło nową jakość. Badania i koncepcje Pana Profesora Waldemara Parucha zawsze zmierzały do tego, aby jak najpełniej wykorzystać rodzimy potencjał, umocnić podmiotową pozycję Polski w przestrzeni międzynarodowej oraz uczynić Rzeczpospolitą państwem sprawiedliwym, solidarnym, spójnym społecznie, w którym szanowane są prawa, godność i aspiracje każdego obywatela. Pan Profesor mocno wierzył w polski sukces i znał do niego drogę, mówiąc: «Formułujmy romantyczne cele, ale sięgajmy po pozytywistyczne środki. To jest klucz do naszej przyszłości»”[38]. Po ustąpieniu z funkcji szefa CAS większość mediów rozpisywała się na temat „niełaski”, w jaką Profesor miał popaść u kierownictwa PiS[39]. Tajemnicą pozostanie, czy był to świadomy zabieg mający na celu odwrócenie uwagi mediów od informacji na temat stanu Jego zdrowia. Niemniej skutek Jego rezygnacji był taki, że... bardzo mocno zaangażował się w reformę polskiej nauki. Fakt, że z obecnym ministrem edukacji i nauki współpracował już wcześniej, w czasach, gdy ów piastował urząd wojewody lubelskiego, nie był powszechnie znany i został ujawniony przez prof. Przemysława Czarnka w trakcie pogrzebu[40]. W obliczu tego świadectwa powołanie Waldemara Parucha na członka Gabinetu Politycznego Ministra Edukacji i Nauki oraz przewodniczącego zespołu doradczego ds. rozwoju szkolnictwa wyższego i nauki pozostawało logiczną konsekwencją przeniesienia dobrych praktyk wypracowanych na terenie województwa lubelskiego na poziom ogólnopolski.

---

[38] <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/listy/list-do-uczestnikow-uroczystosci-pogrzebowej-sp-waldemara-parucha,53742>, dostęp 31 V 2022.

[39] <https://wiadomosci.wp.pl/pis-wsciekle-na-prof-waldemara-parucha-za-ujawnienie-potencjalnej-strategii-6444308155553921a>, dostęp 31 V 2022.

[40] Jak wspominał minister edukacji i nauki: „Jako minister edukacji i nauki i były wojewoda lubelski chcę dołożyć do tych osiągnięć i sukcesów jeszcze dwa obszary niezwykle ważnej dla nas działalności. Na początku 2016 r. [prof. Paruch – A.A.] rozpoczął przewodniczenie Radzie ds. Rozwoju Nauki i Szkolnictwa Wyższego w województwie lubelskim, przy wojewodzie lubelskim. Sam dobrał sobie wszystkich profesorów, ze wszystkich uczelni lubelskich, z którymi dyskutował i z którymi razem wyciągał wnioski ze wszystkiego, co wówczas było tworzone. Później, kiedy zostałem ministrem edukacji i nauki, wiele rozmów na temat tego, co mamy robić i jak dalej postępować z edukacją, nauką, szkolnictwem wyższym i bezpośrednia współpraca z prof. Paruchem, który był szefem zespołu ekspertów, profesorów z całej Polski, którzy sformułowali wnioski, co trzeba zmienić w konstytucji dla nauki, żeby wypełnić luki. Pozostała po tym wielka dokumentacja. To będzie nam służyło w Ministerstwie, żeby konstytucję dla nauki poprawiać tam, gdzie jest to konieczne”, <https://www.lublin.uw.gov.pl/aktualnosci/ostatnie-pożegnanie-śp-prof-waldemara-parucha>, dostęp 29 V 2022.

V. W naszej pamięci

Prezydent Andrzej Duda, żegnając Profesora, podkreślił, że „będziemy go wspominać jako mądrego, dobrego i prawego człowieka, całym sercem zaangażowanego w sprawy Polski i Polaków"[41]. Wielu z nas za prof. Krystyną Trembicką powtórzy, że odszedł nie tyle wybitny uczony, ile po prostu nasz przyjaciel[42]. Dla wielu – wzór do naśladowania, tytan pracy, ale też człowiek mający swe pasje. Tylko dobrze znający Waldemara Parucha wiedzieli o Jego słabości do... teatru, o przyjaźniach z wybitnymi aktorami i reżyserami, o wzruszeniach płynących z obcowania ze słowem poetów i pisarzy, o zamiłowaniu do dyskusji nad interpretacjami dzieł wielkich dramaturgów, z którą to pasją specjalnie się nie afiszował. Wielu będzie wspominać Profesora, pamiętając o słowach wypowiedzianych przez prezesa Jarosława Kaczyńskiego: „Odszedł naprawdę piękny człowiek...".

Nasz Redaktor Naczelny...

*Arkadiusz Adamczyk**

* Prof. dr hab. Arkadiusz Adamczyk, Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach, Wydział Prawa i Nauk Społecznych, Polska; Jan Kochanowski University in Kielce, Faculty of Law and Social Sciences, Poland; aradamczyk@ujk.edu.pl, https://orcid.org/0000-0003-0561-0230.

[41] <https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/listy/list-do-uczestnikow-uroczystosci-pogrzebowej-sp-waldemara-parucha,53742>, dostęp 31 V 2022.

[42] T. Maciuszczak, *Pogrzeb prof. Waldemara Parucha będzie miał charakter państwowy*, <https://www.dziennikwschodni.pl/lublin/pogrzeb-prof-waldemara-parucha-bedzie-mial-charakter-panstwowy,n,1000307708.html>, dostęp 31 V 2022.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Instytut Europy Środkowej, Recenzja wydawnicza Przemysława Żurawskiego vel Grajewskiego z 10 sierpnia 2020 roku.

Netografia

<http://300polityka.pl/live/2022/05/16/pjk-wspomina-prof-parucha-byl-z-nami-kiedy-odnosilismy-sukcesy-i-wtedy-kiedy-bylismy-niszczeni-kiedy-przewaga-drugiej-strony-byla-egzekwowana-z-cala-sila>
<http://konferencjasmolenska.pl/komitety/kn2.pdf>
<http://konferencjasmolenska.pl/komitety/kn3.pdf>
<https://radio.lublin.pl/2022/05/mateusz-morawiecki-prof-paruch-byl-idealista-ktory-nie-fantazjowal/>
<https://web.archive.org/web/20190712210828/http://old.pis.org.pl/article.php?id=22716>
<https://wiadomosci.wp.pl/pis-wsciekle-na-prof-waldemara-parucha-za-ujawnienie-potencjalnej-strategii-6444308155553921a>
<https://wpolityce.pl/polityka/595996-prof-paruch-dla-sieci-nie-jestesmy-juz-przystawka>
<https://www.ck.gov.pl/promotion/id/2661/type/k.html>
<https://www.gazetapolska.pl/27769-patriota-calym-sercem-oddany-rzeczypospolitej-odszedl-prof-waldemar-paruch>
<https://www.lublin.uw.gov.pl/aktualnosci/ostatnie-pożegnanie-śp-prof-waldemara-parucha>
<https://www.prezydent.pl/aktualnosci/wypowiedzi-prezydenta-rp/listy/list-do-uczestnikow-uroczystosci-pogrzebowej-sp-waldemara-parucha,53742>
<https://www.sejm.gov.pl/sejm9.nsf/komunikat.xsp?documentId=3D522052E8E3CBA7C1258844004BE3C9&symbol=M_WYDARZENIA_KOMUNIKAT>

Artykuły i opracowania

Adaptacja – reforma – stabilizacja. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych, red. T. Koziełło, P. Maj, W. Paruch, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2010.

Cechy – procesy – przebudowa. Przestrzeń publiczna we współczesnych systemach politycznych, red. T. Koziełło, P. Maj, W. Paruch, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2011.

Chrześcijaństwo w dziejach Polski i Polaków 966–2016, red. W. Paruch, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2018.

Kalukin R., *Prof. Waldemar Paruch. Czołowy strateg PiS, narrator dla elektoratu*, „Polityka” 2019, nr 9/3200.

Maciuszczak T., *Pogrzeb prof. Waldemara Parucha będzie miał charakter państwowy*, <https://www.dziennikwschodni.pl/lublin/pogrzeb-prof-waldemara-parucha-bedzie-mial-charakter-panstwowy,n,1000307708.html>.

Majchrowski J.M., *Recenzja*, [w:] W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.

Między rzeczywistością polityczną a światem iluzji. Rozwiązania problemu mniejszości narodowych w polskiej myśli politycznej XX wieku, red. J. Jachymek, W. Paruch, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.

Niepodległość. Suwerenność. Podmiotowość. Polskie projekty polityczne 1918–2018, red. W. Paruch, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2019.

Niepodległość. Zależność. Suwerenność. Problematyka zagraniczna w najnowszej polskiej myśli politycznej, red. W. Paruch, K. Trembicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007.

Paruch W., *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005.

Paruch W., *Od konsolidacji państwowej do konsolidacji narodowej. Mniejszości narodowe w myśli politycznej obozu piłsudczykowskiego (1926–1939)*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1997.

Paruch W., *Realizm i wartości. Prawo i Sprawiedliwość o polityce zagranicznej*, Instytut Europy Środkowej, Lublin 2021.

Pawlak M., *Profesor Waldemar Paruch. Człowiek, który przewidział wojnę*, <https://niezalezna.pl/443652-profesor-waldemar-paruch-czlowiek-ktory-przewidzial-wojne>.

Piotrowski D., [rec.] W. Paruch, *Myśl polityczna obozu piłsudczykowskiego 1926–1939*, „Świat Idei i Polityki" 2005, t. 5.

Sojusz Północnoatlantycki w środowisku niepewności i zmiany. Dwadzieścia lat członkostwa Polski, red. W. Paruch, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2020.

Świat wokół Rzeczypospolitej. Problematyka zagraniczna w polskiej myśli politycznej w pierwszej połowie XX wieku, red. W. Paruch, K. Trembicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2007.

Więcej niż niepodległość. Polska myśl polityczna 1918–1939, red. J. Jachymek, W. Paruch, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2001.

Willaume M.J., *Lubelski ośrodek badań historii najnowszej w ostatnim dwudziestoleciu*, „Dzieje Najnowsze" 2010, nr 2.

Wizje i realia. Studia nad realizacją polskiej myśli politycznej XX wieku, red. W. Paruch, K. Trembicka, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2002.

Wójcik A., *Stan badań nad polską myślą polityczną w okresie 1864–1939*, „Polityka i Społeczeństwo" 2004, nr 1.

Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich, red. W. Paruch, A. Mironowicz, T. Wicha, t. 1: *Bałkany. Przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*, red. M. Podolak, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.

Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich, red. W. Paruch, A. Mironowicz, T. Wicha, t. 2: *Ukraina i Białoruś. Przeszłość i współczesność ziem między Rzeczpospolitą a Rosją*, red. W. Paruch, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.

Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich, red. W. Paruch, A. Mironowicz, T. Wicha, t. 3: *Rosja*, red. A. Mironowicz, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.

Wprowadzenie do studiów wschodnioeuropejskich, red. W. Paruch, A. Mironowicz, T. Wicha, t. 4: *Armenia, Azerbejdżan, Gruzja – przeszłość i teraźniejszość*, red. M. Korzeniowski, D. Tarasiuk, K. Latawiec, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2013.